

Långa och ännu längre långhus från romersk järnålder

Svante Norr

Vissa hus förtjänar namnet långhus mer än andra. Av och till hittas lämningar efter hus som varit 40 meter eller längre, byggnader som varit tämligen spektakulära den gång de stod resta. På vår utgrävning i Väster Hacksta utanför Västerås i Västmanland hittade vi nyligen ett sådant hus, hittills undersökningens största. Det heter VH11 och ligger 40 meter öster om de nordligaste husen på den första utgrävningsytan (fig. 1).

Fig. 1. De 14 först framtagna husen i Väster Hacksta markerade med schabloner (större, fyllda, runda för inre, takbärande stolpar; mindre dylika för väggstolpar mm; ofyllda kvadrater för sannolikt ursprungliga men icke bevarade stolpar). VH11 visas i sin äldre fas. I denna preliminära version av artikeln saknar planerna skala.

VH11 uppvisar två konstruktionsfaser (fig. 2-3). I den tydligaste – och sannolikt yngsta – fasen (VH11b) är det 31,5 meter mellan de yttersta bockarna. Några gavelstolpar i öster indikerar att husets totala längd varit ca 37 meter (om avstånden varit motsvarande i väster). Utanför denna gavel var marken kraftigt störd av sentida markarbeten, men spår fanns ändå av vad som kan vara de sorgliga resterna av upp till fem ytterligare bockar i den äldre fasen (VH11a). Från den yttersta av dess stolpar till bocken längst i väster är det ca 40,5 meter, och om denna tolkning är riktig bör huset under denna fas ha varit runt 45 meter långt.

Fig. 2. Utsnitt av utgrävningsplanen: VH11 med anläggningar från båda husfaserna.

Fig. 3. VH11 med faserna markerade med hjälp av schabloner och sannolikt ursprungliga men icke bevarade stolpar tillagda. VH11a: gröna schabloner. VH11b: röda schabloner.

Nedan skall jag ge exempel på paralleller till VH11 för att komma fram till husets ungefärliga tidställning. I samband med detta kommer jag att omdatera några av parallellerna från förromersk järnålder till romersk järnålder. Analysen resulterar i hypotesen att riktigt långa hus (>40 m) från äldre järnålder i Mälardalen är mer kronologiskt samlade än vad som tidigare antagits.

PARALLELLER

Hus på över 40 meter har hittats på ett antal platser i Mälardalen. De flesta har i likhet med VH11 svagt konvexa rader av relativt tätt stående bockar – ett något arkaiskt drag – men minst två spann av ungefär dubbel längd på skilda platser i huset. Den geografiskt närmaste parallellen till VH11a låg bara ett stenkast bort, i Västra Skälby. Hus 21 från grävningen 1992 är likt VH11a i inre disposition och är endast halvmetern längre mellan de yttersta bockparen (fig. 4. Jfr Aspeborg 1998; 1999, s. 172 ff.). Den närmast förbluffande likheten med nästgårdshuset Västra Skälby 21 kan faktiskt ses som ett stöd för att tolkningen av VH11a:s östra gavel är riktig, de dåliga bevarandeförhållandena till trots.

Fig. 4. Hus 21 från Västra Skälby, Lundby sn, Västmanland, Raä 865, tolkat av förf. utifrån Aspeborg 1999, fig. 167-168.

Undersökningarna för ombyggnaden av E4 från Uppsala till Mehedeby 2002-2004 resulterade i åtminstone tre liknande hus: Trekanten 6, Brillinge 2 (fig. 5) och ett hus från Lövestaholm (Onsten-Molander & Wikborg 2006; Fagerlund 2003; Lövestaholm är ännu orapporterat, men se www.arkeologie4.nu, utgrävningar 2004). Samtliga har ursprungligen varit runt 45 meter långa. Man frågar sig om det var så att 100 alnar var ett vedertaget mått på vad som ansågs vara ett "riktigt stort hus"?

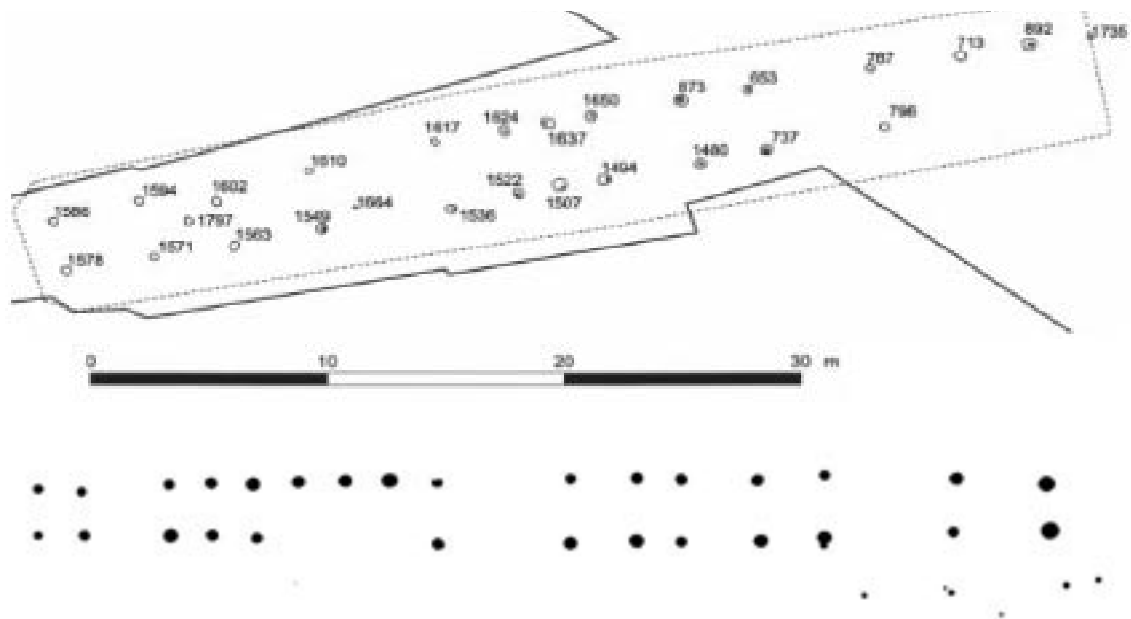

Fig. 5. Brillinge 2 (överst) och Trekanten 6 (efter Fagerlund 2003, fig. 17 resp. Onsten-Molander & Wikborg 2006, fig. 94).

Ett hus av samma typ fast så långt som 61 meter grävdes ut i Missingen, Østfold, 2004 inför utbyggnaden av E18 (fig. 6). Det är det näst äldsta av fyra hus på samma plats (de övriga var 53, 45 och strax över 30 meter långa). Huset är ännu orapporterat, men viss information kan fås i årsrapporten för 2004 (Vikshåland 2004) och i en artikel i Aftenposten. Den enda husplan som hittills presenterats är den över det längsta huset. Huset får vara med i denna sammanställning, dels för att det är "planskönt" med dubbla vägglinjer och omslutande dräneringsdike, dels för att en fas ovanligt nog är myntdaterad (se nedan).

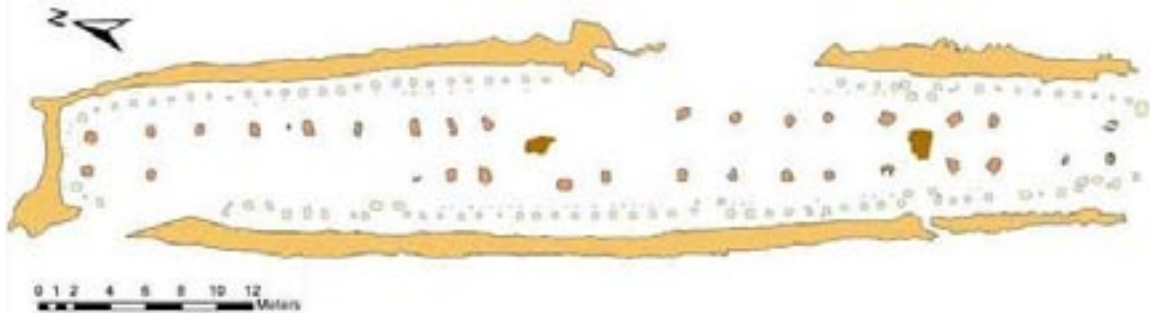

Fig. 6. Ett 61 m långt hus från Missingen, Råde kommune, Østfold (bild – här något redigerad – från E6-projektets hemsida, <http://ariadne.uio.no/kmf/funn/E6/>)

Även Södermanland uppvisar ett par extremt långa hus, två i Skavsta (Olausson 1992) och ett i Snytberga (Ekman & Neander 1994). Skavstahuset är 54 respektive 47 meter långa (det kortare huset är dock av en senare, mer glesstolpad typ än den här aktuella), och Snytberghuset ca 50 m. Skavstahuset överlagrar varandra nästan totalt och har i rapporten givits samma beteckning, hus III. Det rör sig dock om två mycket olika konstruktioner som välbevarade vägglinjer hjälper oss att särskilja, och vi kan kalla det äldre för IIIa och det yngre för IIIb (fig. 7). Exakt hur den inre stolpsättningen sett ut i IIIa är svårt att säga eftersom vissa stolpar inte bevarats och det är omöjligt att säkert skilja primära stolpar från sekundära, men att huset hör till samma grundtyp som de andra här nämnda är uppenbart. IIIb är som sagt av en konstruktionsmässigt senare typ.

DATERINGAR – OCH OMDATERINGAR

Arkeologer har en benägenhet att se alla ¹⁴C-prov som tas ur en kontext som likvärdiga. Det är de dessvärre inte. Istället för en kliniskt objektiv utsaga från en naturvetenskaplig metod som vänligt och genomskinligt sträcker sig ända in i den kulturhistoriska, forntida verkligheten är ¹⁴C-provet som pastor Janssons "livet" – som en tom och innehållslös påse om man inte fyller det med något. Och i ¹⁴C-provets fall är det inte karameller utan arkeologens källkritiska men likväl subjektiva tolkning som måste till. Det gör dateringsprocessen svårare och fritar oss inte från personligt ansvar, men det är så det är. Träs egenålder och eventuell tjärning av stolpar är exempelvis faktorer som kan "föråldra" stolphålsdateringar betydligt. En utmärkt liten text om detta har skrivits av Erik Danielsson, Vedlab (i Onsten-Molander & Wikborg 2006, s. 237 f.). Oviljan att inse problemet har lett till att hus ofta tillskrivs för tidiga dateringar och orimligt lång livslängd (se t.ex. Norr 1998). Därför bortser jag i det

följande från tidigare dateringsförslag på enskilda hus och utför helt nya analyser av ^{14}C -proven.

Fig. 7. Hus IIIa (vänster) och IIIb (höger) från Skavsta, S:t Nicolai sn, Södermanland, Raä 418. Tolkade planer av förf. utifrån Olausson 1992.

Hus 21 i Västra Skälby

Från Västra Skälby 21 togs tre ¹⁴C-prov, två från stolphål och ett från en kokgrop. Stolphålet A17605 kan enligt min mening inte säkert knytas till huset (detsamma gäller ett antal liknande, små stolphål i samma del som tillsammans bildar en något oregelbunden triangel), varför dess datering – som för övrigt avviker från de övriga mer än de gör från varandra – bortfaller (jfr Aspeborg 1999, fig. 168). Huset kan utifrån summeringen av de återstående ¹⁴C-proven inte dateras närmare än till tidig romersk järnålder (fig. 8).

Möjligen är en datering till 100-talet e.Kr. mer sannolikt än en tidigare med hänsyn tagen till provs egenålder, och man kan inte ens utesluta 200-talet helt.

En hägnad som löpte strax sydväst om Västra Skälby 21 ¹⁴C-daterades och gav en datering mycket nära stolphålsdateringen från huset. En kombinationsdatering av dessa båda prov ger en kurva som i huvudsak ligger inom 100-talet (fig. 9). Det är sannolikt om än inte säkert att hägnaden hört till huset, och även om det ligger litet cirkelbevis i argumentationen kan vi ta det som ett indiciestöd för att husets brukstid främst eller helt fallit inom det andra århundradet e.Kr., möjligen med viss fortsättning in i 200-talet.

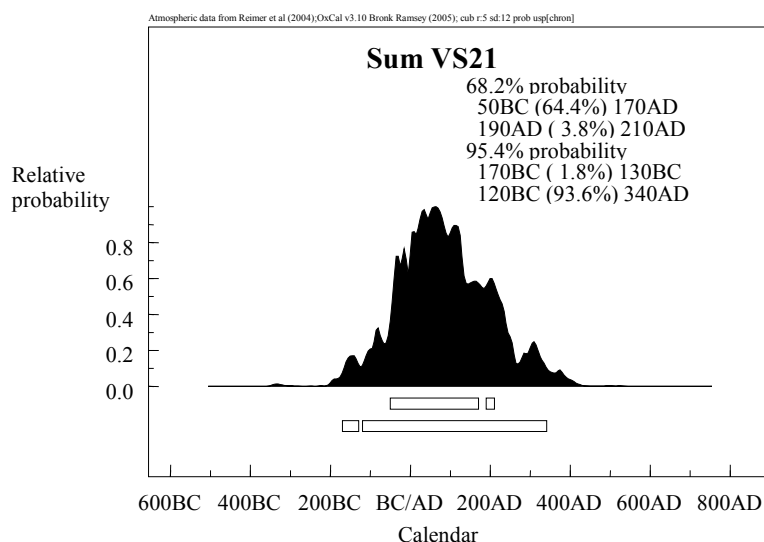

Fig. 8. Summan av sannolikhet sfördelningarna från 3 ¹⁴C-prov från hus 21 i Västra Skälby, Lundby sn, Västmanland, Raä 865.

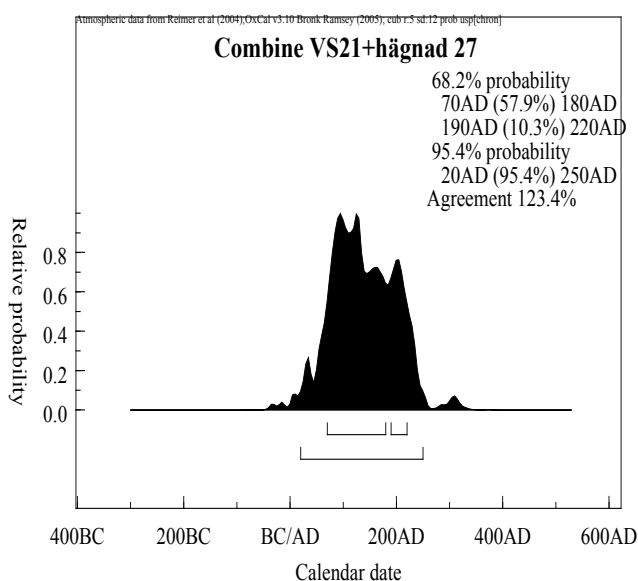

Fig. 9. Kombinationsdatering av ett ¹⁴C-prov från hus 21 i Västra Skälby och från en intilliggande hägnad.

Trekanten 6 och Brillinge 2

Dessa båda hus har daterats med prov från ett enda stolphål i vardera huset, dateringar som lustigt nog är närmast identiska och faller inom sen romersk järnålder (fig. 10-11). Det är svårt att säga vad kolet i stolphålen representerar, så både 200-tal och 300-tal är möjliga dateringar.

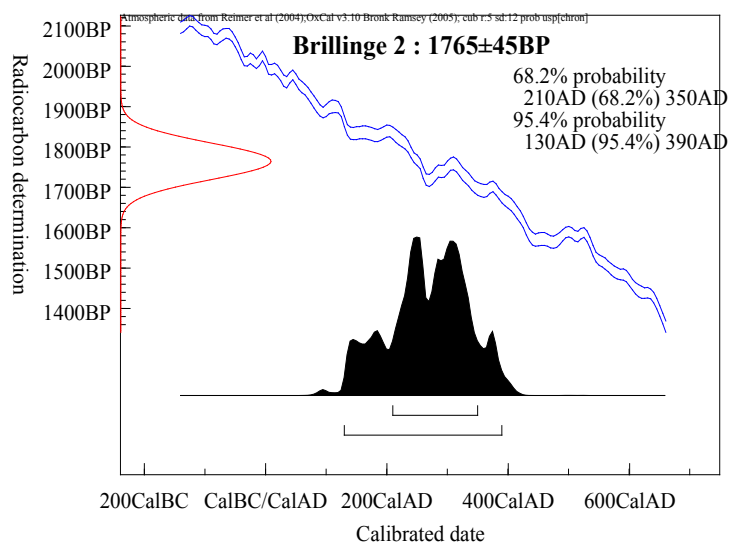

Fig. 10. Sannolikhetsfördelningen för ¹⁴C-provet från hus 2, Brillinge, Vaksala sn, Uppland, Raä 305.

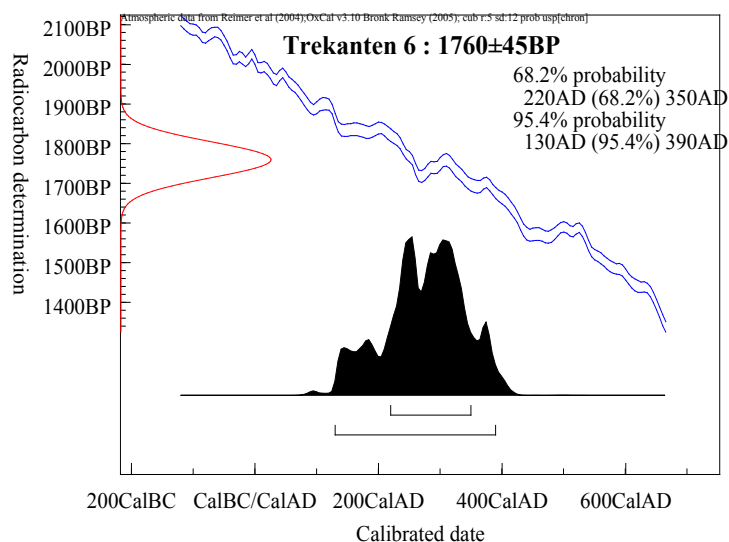

Fig. 11. Sannolikhetsfördelningen för ¹⁴C-provet från hus 6, Trekanten, Gamla Uppsala sn, Uppland, Raä 602.

Missingen

I det näst yngsta huset i Missingen hittades en romersk denar (Faustina II) i ytan på ett stolphål (Vikshåland 2004, s. 24; Aftenposten). Myntet härrör från perioden 161-176. En annan denar (Marcus Aurelius, 151-152) hittades i ett sentida dike som korsade huset. Vad Faustina-denaren varit med om innan den hittade ned i stolphålet vet vi inte, men den gör det sannolikt att det föregående, 61 meter långa huset snarast bör tillhöra 100-talet.

Skavsta

Skavsta är en hård nöt att knäcka. Som summeringen av samtliga ^{14}C -prov på Raä 418 visar (fig. 12), sträcker sig aktiviteterna på platsen tillbaka ett gott stycke in i sen bronsålder. Det innebär att organiskt material från äldre aktivitetsfaser finns närvarande även i senare faser. ^{14}C -proven från anläggningar i de två husen ger också dateringar som spänner från sen förromersk järnålder till början av folkvandringstid. Husen kan inte heller skiljas kronologiskt från varandra utifrån proverna, men eftersom de överlappar varandra och skiljer sig konstruktionsmässigt är samtidighet omöjlig. En tänkbar möjlighet vore att hänföra de två tydligt åtskilda dateringstopparna utifrån proven enbart från huskonstruktionerna (fig. 13) till respektive hus och datera det äldre till förromersk järnålder och det yngre till mellersta eller senare delen av romersk järnålder. Jag tror emellertid att risken för att omfattande inblandning av material från tidigare aktiviteter har snedvridit provresultaten är överhängande och vill i stället föreslå en alternativ analys.

I kurvan över samtliga ^{14}C -prov på Raä 418 är det ett tydligt glapp, ungefär från 200-100 f.Kr. till 0-100 e.Kr. Det är ett tydligt tecken på att platsen övergivits under ett par hundra år. Vidare, medan det äldre huset är av den tätstolpade typen och teoretiskt sett skulle kunna vara ett resultat av förromerskt flit, är det yngre med sina trestolpars, raka gavlar, svängda långväggar och glesa stolpning helt omöjligt att tänka sig före folkvandringstid eller åtminstone 300-tal. Jag antar också – visserligen utan att kunna bevisa det – att det ena huset följt mer eller mindre direkt på det andra i tid (de kan som sagt inte skiljas kronologiskt utifrån ^{14}C -dateringarna). Därför är det mer sannolikt att husen daterar sig till tiden efter glappet i ^{14}C -kurvan, det vill säga till tiden e.Kr., än till tiden före. Då kan vi låta samtliga prov med datering e.Kr. (förutom ett från 1700-tal och ett med dateringen $1180\pm 215\text{BP}$) både i och utanför de båda husen datera byggnaderna *indirekt* – i stället för att datera konstruktionerna i sig daterar vi en fas, vari vi tror att konstruktionerna ingår. Den resulterande kurvan (fig. 14) har sitt primära utfall från 100-talets början till tiden kring 500 e.Kr. Slutsatsen blir då att det äldre huset hör till mitten eller senare delen av romersk järnålder, medan det yngre hör till sen romersk järnålder eller början av folkvandringstid.

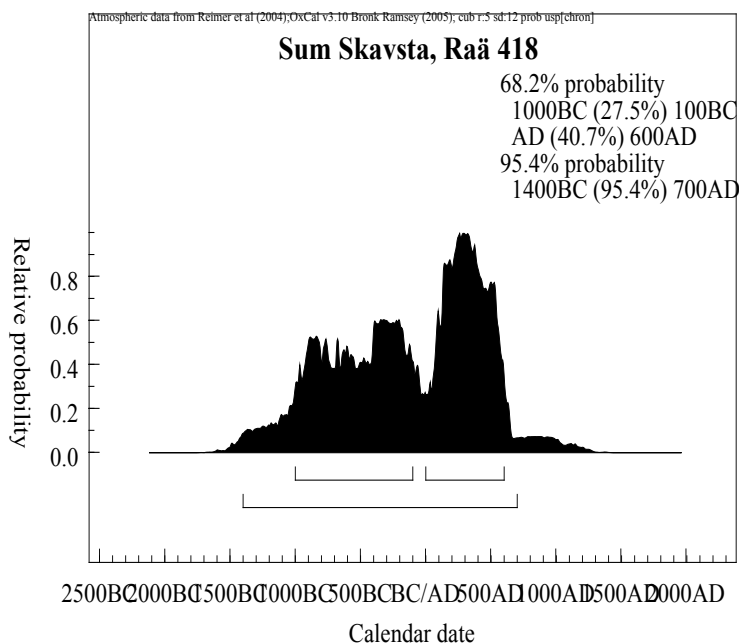

Fig. 12. Summan av sannolikhetsfördelningarna för 26 ^{14}C -prov från Skavsta, S:t Nicolai sn, Södermanland, Raä 418.

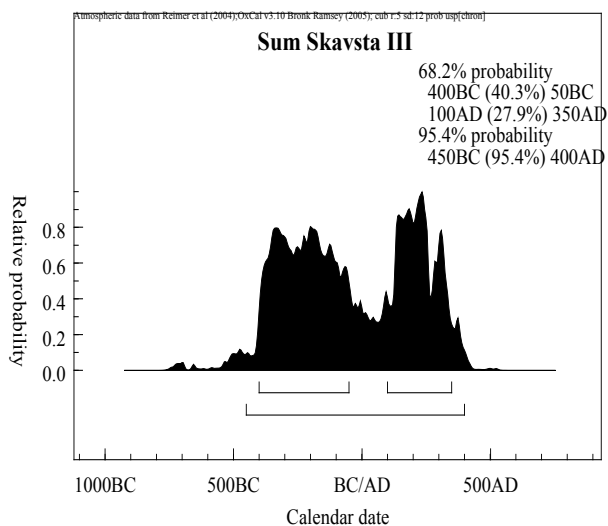

Fig. 13. Summan av sannolikhetsfördeln ingarna för 6 ¹⁴C-prov från hus IIIa och IIIb i Skavsta.

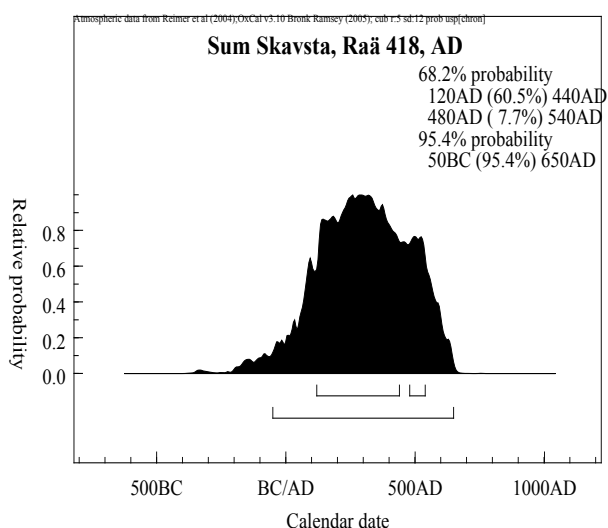

Fig. 14. Summan av sannolikhetsfördel ningarna för 12 ¹⁴C-prov med datering e.Kr. från Skausta.

Snytberga

Inte heller i fallet Snytberga I är dateringen oproblematiske. Från hela boplatstytan togs 17 ¹⁴C-prov (Ekman & Neander 1994, s. 80). De fördelar sig över större delen av den förromerska och över hela den romerska järnåldern, men har en markerad topp från ca 150 e.Kr. till ca 400 e.Kr.; särskilt utmärker sig perioden 250-350 som intensiv (fig. 15). De fem dateringarna (4 stolphål, 1 härd) från själva hus I går emellertid mot strömmen och placerar sin tyngdpunkt i förromersk järnålder (fig. 16). Samtidigt uppvisar huset den allra senaste dateringen på hela boplatsten, 1650±80 BP, motsvarande tiden kring 400 e.Kr. Har huset stått i 700 år? Givetvis inte. I stället spökar egenåldrar här på ett rent spektakulärt sätt.

Återigen får indirekt datering tas till hjälp. Ett mindre hus har legat i vinkel till hus I utanför ena gaveln, med största sannolikhet en samtida ekonomibyggnad (Även Skavsta III hade en ekonomibyggnad i vinkel utanför ena gaveln). Dess äldre fas kallas i rapporten hus II och dess yngre hus III. En kombinationsdatering av de två äldsta proven från hus II ligger i yngre romersk järnålder, främst 300-tal (fig. 17), medan en kombinationsdatering av det yngsta provet från hus II och det yngsta från hus I har sitt största utfall 320-440 e.Kr. (fig.

18). Hus II/III existerar alltså någon gång under perioden 250-400, och någon gång under sent 300-tal eller runt 400 upphör boplatsen.

Givetvis kan Snytberga I ha existerat innan hus II byggdes. Summerar vi dateringarna e.Kr. på platsen, på samma sätt som gjordes för Skälby, ges perioden 130-420 e.Kr. med 1 sigma (fig. 19). Inom dessa ramar ligger boplatsen, och jag skulle gissa att hus I byggts under 200-talet e.Kr. Huset har stolpats om totalt vid åtminstone ett tillfälle och kan ha stått fram till ca 350-400 e.Kr. Vid den senare tidpunkten bör det ur konstruktionsmässig synvinkel ha varit av antikvariskt intresse.

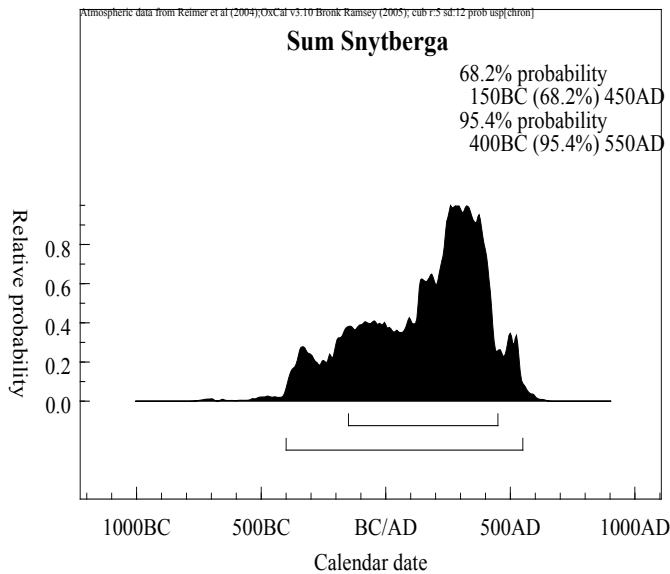

Fig. 15. Summan av sannolikhetsfördelningarna av 17 ¹⁴C-prov från Snytberga, Härads sn, Södermanland, Raä 80.

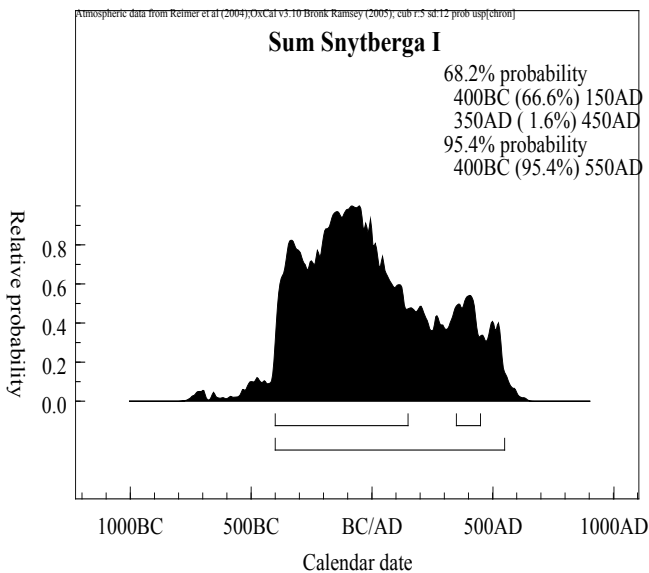

Fig. 16. Summan av sannolikhetsfördelningarna av fem ¹⁴C-prov från Snytberga I

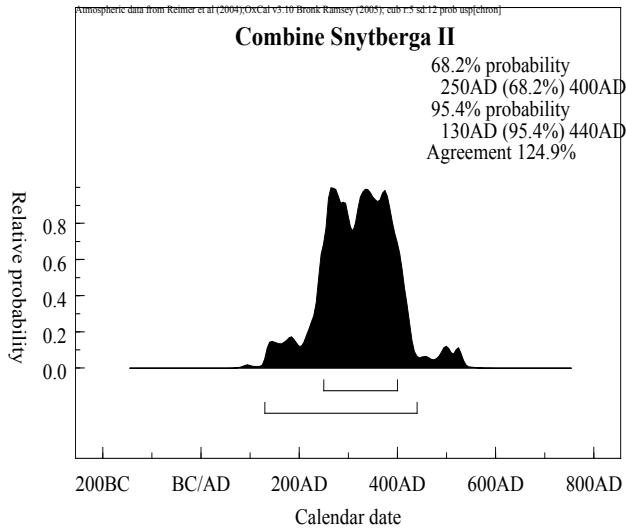

Fig. 17. Kombinationsdatering av de två äldsta ^{14}C -proven från Snytberga II.

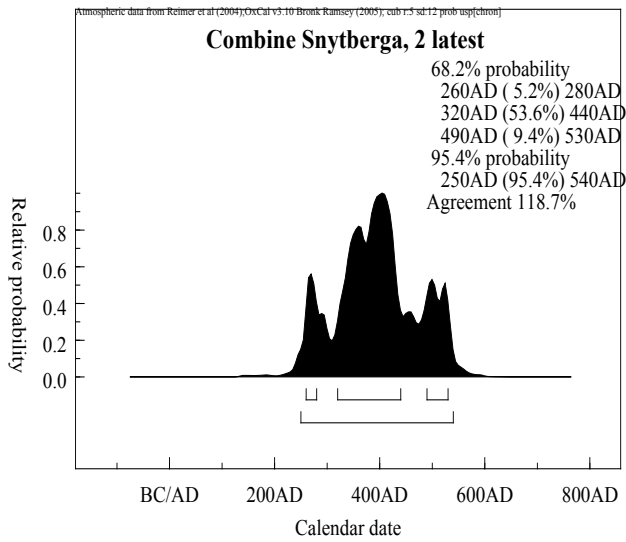

Fig. 18. Kombinationsdatering av de två yngsta ^{14}C -proven från Snytberga-lokalen.

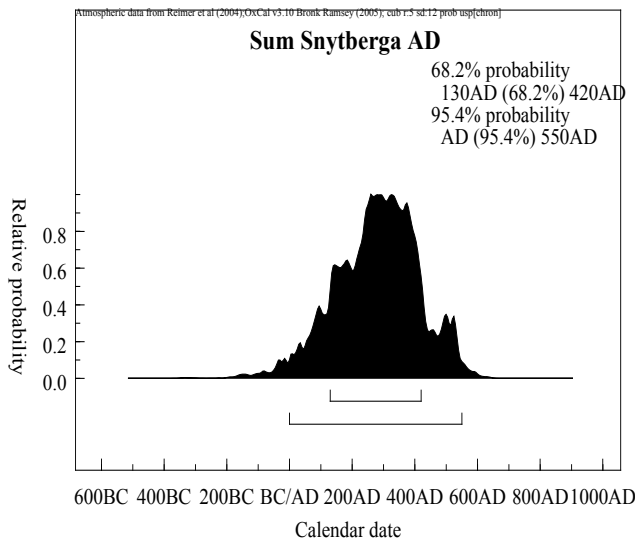

Fig. 19. Summan av sannolikhetsfördelningarna av 12 ^{14}C -prov med dateringar <2000 BP från Snytberga

SLUTSATSER

Äldre järnåldershus på över 40 meter i Mälardalen är till skillnad från vad som tidigare antagits ett i huvudsak romartida fenomen. De förefaller uppkomma tidigast under period B2 (70-150/160) och finns sannolikt under både C1 (150/160-250/260) och C2 (250/260-310/320). Huruvida den ålderdomliga, tätstolpade typen ännu byggs under period C3 (310/320-375) är oklart, men åtminstone Snytberga I förefaller ha stått under denna tid. I Danmark är det just kring mitten av romersk järnålder som långhusen ökar i längd och vi finner hus på 40-45 meter, exempelvis i Vorbasse. Det förefaller alltså som om den mellansvenska utvecklingen är parallell med den danska, och det är inte osannolikt att detsamma gäller för norska förhållanden. Ökningen av husens längd skall då ses som ett allmänt skandinaviskt fenomen, kopplat till överregionala, sociala och/eller hushållsekonomiska förändringar; dessa har i sin tur inverkan på lokalsamhällenas sätt att strukturera de rum de bebodde.

Referenser

- AFTENPOSTEN. *Nordens største romertidsbygning avdekket i Råde*. Artikel 040829. <http://www.aftenposten.no/viten/article858822.ece>
- ASPEBORG, H., 1998. Boplatstruktur under äldre järnålder i Västmanland – exemplet Västra Skälby. I: K. Andersson (red.), *”Suionum Hinc Civitates”. Nya undersökningar kring norra Mälarens äldre järnålder*. Uppsala.
- 1999. *Västra Skälby: en by från äldre järnålder. Arkeologisk undersökning, Västmanland, Lundby socken, Skälby 2:42, 2:43, 2:44 och 2:54, Raä 865*. Rapport, UV Uppsala, 1997:56. Uppsala.
- EKMAN, T. & NEANDER, K., 1994. *Arkeologisk undersökning. Järnåldersgården i Snytberga. Södermanland, Härads socken. Raä 80*. UV Rapport 1994:8. Stockholm.
- FAGERLUND, D., 2003. *Brillinge – en järnåldersgård i stormannamiljö. Undersökningar för E4. RAÄ 305, Vaksala socken, Uppland*. Uppsala. <http://www.upplandsmuseet.se/templates/Page.aspx?id=393>
- NORR, S., 1998. Radiocarbon-Dating and the Chronology of the Gene Settlement. I: K. Andersson (red.), *”Suionum hinc civitates”. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder*. Occasional Papers in Archaeology 19, s. 263-274. Uppsala
- OLAUSON, M., 1992. *Skausta. Två gårdar från äldre järnålder vid Nyköpings flygplats. Arkeologisk undersökning av fornlämningarna 41 och 418, S:t Nicolai socken, Södermanland*. Rapport UV 1992:6. Stockholm.
- ONSTEN-MOLANDER, A. & WIKBORG, J., 2006. *Trekanten och Björkgården. Boplatlämningar från brons- och järnålder vid Fullerö*. SAU Skrifter 13. Uppsala.
- VIKSHÄLAND, L.H. (red.), 2004. *E6-projektet Østfold. Arkeologiske undersøkelser i Fredrikstad, Råde og Sarpsborg kommuner, Østfold. Årsrapport 2004*. Oslo. <http://ariadne.uio.no/kmf/funn/E6/Publikasjoner/publikasjoner.php>